

КУЛТУРЕ, РЕЧИ, РЕЛИГИЈЕ

– Зборник радова –

КУЛТУРЕ, РЕЧИ, РЕЛИГИЈЕ

- Зборник радова -

Међународна научна конференција

Београд, 27. и 28. мај 2019.

Уреднице

проф. др Александра Вранеш

проф. др Љиљана Марковић

Слађана Митровић

Библиотека „Радоје Домановић“, Топола, 2023

Рецензенти

проф. др Миленa Владић Јованов
проф. др Бојан Ђорђевић
проф. др Александар Милановић
проф. др Снежана Милосављевић Милић
проф. др Ивана Трбојевић Милошевић
проф. др Анђелка Митровић
проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић
проф. др Гордана Стокић Симончић
проф. др Јелена Филиповић

Програмски савет Конференције: проф. емеритус Слободан Грубачић, проф. др Киомицу Јуи, проф. др Норијуки Иноуе, проф. др Љиљана Марковић, проф. др Х. Џејмс Биркс, проф. др Лариса Жуковскаја, проф. др Ендрју Смит, проф. др Александра Вранеш, проф. др Весна Половина, проф. др Маја Ђукановић. Организациони одбор Конференције: проф. др Борко Ковачевић, доц. др Драгана Грујић, доц. др Гордана Ђоковић, мр Бојана Сабо, проф. др Роберт Халдејн, проф. др Ксенија Кончаревић. Стручни сарадник и превод резимеа: Марина Милошевић.

САДРЖАЈ:

Ксенија Кончаревић ФОРМИРАЊЕ ТЕОЛИНГВИСТИЧКЕ И РЕЛИГИОКУЛТУРНЕ КОНСТИТУЕНТЕ ПРОФЕСИОНАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ НА СТУДИЈАМА РУСКЕ ФИЛОЛОГИЈЕ	5
DEVELOPMENT OF THE THEOLINGUISTIC, RELIGIOUS AND CULTURAL COMPONENTS AS PROFESSIONAL COMPETENCIES IN THE PROGRAM OF STUDIES IN THE RUSSIAN PHILOLOGY	16
Јелена Јовановић Симић САКРАЛИЗАЦИЈА КАО СТИЛСКИ ПОСТУПАК	17
SACRALIZATION AS A STYLE PROCEDURE	31
Дејана Оцић ДАР ВЕРОВАЊА: ТРАГЕДИЈСКО ИСКУСТВО ЖАРКА ВИДОВИЋА	33
THE TALENT OF BELIEVING: A TRAGIC EXPERIENCE OF ŽARKO VIDOVIĆ	42
Вук Петровић ПАРАБОЛА, СИМБОЛ, ХУМОР: ТРИ ПОЕТСКА ИЗРАЗА О БОЖАНСКОМ (СТАРИ ЗАВЕТ, ГЕТЕ, КАФКА)	43
PARABLE, SYMBOL, HUMOR: THREE POETIC MANIFESTATIONS OF DIVINE (OLD TESTAMENT, GOETHE, KAFKA)	56
Greta Goetz ENHANCED 'HIGHER' LEARNING	59
УНАПРЕЂЕНО „ВИШЕ“ УЧЕЊЕ	70
Łukasz Byrski WRITTEN BY THE HAND OF GOD – WRITING SYSTEMS, THEIR ORIGINS AND NAMES IN ANCIENT BELIEFS	71
НАПИСАНИ РУКОМ БОГА - ПИСАНИ СИСТЕМИ, ЊИХОВО ПОРЕКЛО И ИМЕНА У ДРЕВНИМ ВЕРОВАЊИМА	88
Ivana Gligorijević BUKRĀ, IN ŠĀ'A ALLĀH: АРАПСКА ПОСЛОВНА КУЛТУРА ИЗ СРПСКОГ УГЛА	89
ВОКРА, INSHALLAH: ARAB BUSINESS CULTURE FROM SERBIAN POINT OF VIEW	103

Софија Божић	
ДАЛМАТИНСКИ ЕПИСКОПИ И КУЛТУРНИ РАЗВОЈ СРБА	
У ДАЛМАЦИЈИ У 19. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА	105
DALMATIAN BISHOPS AND CULTURAL DEVELOPMENT OF THE SERBS	
IN DALMATIA IN THE 19 TH AND FIRST HALF OF THE 20 TH CENTURY	117
Јелена М. Павловић	
ТАКО МИ БОГ ПОМОГАО – СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА СТРУКТУРА	
ЗАКЛЕТВИ У АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ	
СРПСКОГА ЈЕЗИКА 19. ВЕКА	119
THE SYNTACTIC AND SEMANTIC STRUCTURE OF OATHS IN SERBIAN	
ADMINISTRATIVE AND LEGAL TEXTS IN THE 19 TH CENTURY	132
Ивана Кнежевић	
О НЕКИМ ЛЕКСИЧКИМ АСПЕКТИМА ЦРКВЕНОГ	
АДМИНИСТРАТИВНОГ СТИЛА	
	135
ON SOME LEXIC ASPECTS OF CHURCH ADMINISTRATIVE STYLE	
	142
Миланка Бабић Вукадинов	
МОЛИТВЕ НА МОРАВИ: ХРИШЋАНСКИ МОТИВИ	
У РОМАНИМА ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА	143
PRAYERS ON MORAVIA: CHRISTIAN MOTIVES	
IN THE NOVELS OF DOBRICA COSIC	168
Ивана Јовановић	
РЕЛИГИЈСКО-ЕТИЧКА И ПСИХОСОЦИЈАЛНА ВЕРБАЛИЗАЦИЈА МОТИВА	
У ПОЕЗИЈИ ЗА ДЕЦУ РАДЕТА ЈОВАНОВИЋА	169
RELIGIOUS-ETHICAL AND PSYCHO-SOCIAL VERBALIZATION OF MOTIVES	
IN POETRY FOR THE CHILDREN OF RADE JOVANOVIĆ	185

Софија Божић
Институт за новију историју Србије
sofijamisa@yahoo.com

ДАЛМАТИНСКИ ЕПИСКОПИ И КУЛТУРНИ РАЗВОЈ СРБА У ДАЛМАЦИЈИ У 19. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА

Од почетка 19. века, када су Срби у Далмацији добили самосталну епархију, па све до Другог светског рата, на епископском трону Српске православне цркве на том простору смењивао се низ владика који су оставили дубок траг у просвети, култури и историји српског народа (Јосиф Рајачић, Стефан Кнежевић, Никодим Милаш, Иринеј Ђорђевић и други). Захваљујући њиховим прегнућима, српски народ излазио је, постепено, споро и мукотрпно, из мрака незнања и некултуре у коме су их власти, из политичких разлога, држале вековима, упорно опструишући њихову потребу за достојанственијим и доличнијим животом.

Кључне речи: Српска православна црква, Далмација, Далматинска епархија, Бококоторска епархија, Срби, Хабзбуршка монархија, Краљевина Срба, Хрвата, Словенаца/Југославија, Задарска богословија, Привредно-културна матица

Од краја 18. и почетка 19. века до Другог светског рата, у периоду од око 150 година, Далмација је неколико пута мењала државе у којима је њено становништво – како оно из древних приморских градова, начичканих дуж разуђене и вијугаве обале Јадране, тако и оно из унутрашњости, из „Пепељугиног царства“, како је песник Мирко Королија називао скромне и сироте руралне крајеве у залеђу – покушавало да реши питања своје крхке животне егзистенције, да осигура опстанак и сачува идентитет (Бакотић 1991). Кључне године биле су 1814. и 1918; када је Далмација дошла под власт Хабзбурговаца, односно када је ушла у састав југословенске државе. Но, нешто веома важно за православне Србе догодило се раније, пошто се покрајина за кратко нашла под француском управом, а што се сматра почетком српског културног препорода у модерно доба. Године 1808. у Цркви св. Илије у Задру одржана је црквено-народна скупштина на којој је донета одлука о оснивању епархије, конзисторије и богословије, што је цар Наполеон Бонапарта и потврдио (Милаш 1989). Преузимајући Далмацију после неколико година, Аустрија није мењала уређење српске цркве какво је успостављено под Французима. Далматинска епархија била је једина права институција

Срба на тим просторима и као таква била је значајан фактор у њиховом културно-политичком развоју за време хабзбуршке владавине. Она се простирала све од Истре до Боке Которске, а седиште је имала у Шибенику до 1841, када је седиште премештено у Задар да би, због губитка Задра после Великог рата, било враћено у Шибеник. Тек 1870. из Далматинске епархије издвојене су Бока которска и Дубровник у посебну Бококоторску епархију. Пошто Беч није имао поверења према православним поданицима сматрајући их руским агентима, формирао је посебну митрополију са средиштем у аустријском делу монархије, у Буковини. Њој су од 1874. подређене Далматинска и Бококоторска епархија – до тада све од 1829. у саставу Карловачке митрополије – што је требало да пресече или бар знатно отежа везе с источном царевином. Бококоторска епархија постојала је до 1931, а после државног уједињења Срба, Хрвата и Словенаца обе епархије, Далматинска и Бококоторска, припојене су уједињеној Српској патријаршији (Савез удружења православног свештенства СР Хрватске 1971). На епископском трону ових епархија смењивали су се епископи један за другим, од првог, Венедикта Краљевића, до последњег, Иринеја Ђорђевића у Далматинској епархији и од Герасима Петрановића до Кирила Митровића у Бококоторској епархији (Зорица 2008). Сви они агилно су деловали и на културном пољу, били су покретачи многих важних културних акција, задужбина, друштава и уопште културног и политичког живота српске заједнице на далматинским просторима, те су оставили значајан траг у историји српске цркве и српског народа.

Ипак, први епископ Венедикт Краљевић (1810–1823) није био омиљен у народу због свог ангажовања на унијаћењу православних. Тој тежњи била је подређена и Краљевићева идеја о оснивању гимназије и свештеничког семеншта у Шибенику у коме би предавали унијатски свештеници из Галиције (Милаш 1989; Милутиновић 1994). За разлику од њега, Краљевићев наследник Јосиф Рајачић (1829–1834), дотадашњи архимандрит манастира Гомирје, био је дочекан с одушевљењем и за пет година, колико је остао на месту епископа, оправдао је очекивања Срба у Далмацији (Петковић 2009). За то, релативно кратко време, он је трајно консолидовао верски живот српске православне заједнице (Зорица 2017). Како би одолео покушајима уније, посветио се уређивању епархије и формирању што квалификованијег свештеничког кадра (Радонић 1938; Радонић 1951). Његова борба против уније тако је добила просветитељску димензију и с тим у вези треба истаћи неколико момената. Најпре, на вешт начин је успео да избегне уклањање руских богослужбених књига из православних цркава, што је од њега тражила далматинска влада по налогу самог цара (Влачић 1934). Затим, по-

ставио је темеље световног школства када је помогао дубровачким Србима да добију своју основну школу упркос покушајима далматинског Намесништва да то спречи: посаветовао је њеног оснивача Ђорђа Николајевића да ступи у свештенички staleж и, као дубровачки парох, отвори школу под видом катихизирања. Ипак, најзначајнији Рајачићев допринос је у постављању темеља верског школства оснивањем Православне клирикалне школе. Она је отворена почетком 1834. у Шибенику, да би 1841, када је епископска столица пренесена у Задар, и она била премештена у Задар. Затворена је 1864, када је донета одлука о оснивању Богословије. Школа је основана са циљем да обезбеди довољан број православних свештеника, а сам Рајачић је осмислио њен програм, одабрао прве ђаке и професоре (Петковић 2009; Пузовић 2012). Он је и управљао школом, а затим је то, после његовог одласка из Далмације, чинио Рајачићев наследник, епископ Пантелејмон Живковић (1834–1836). Живковић се, међутим, још краће од свог претходника задржао на епископском трону. Ни један ни други владика, због свог рада у корист српског живља, посебно због борбе против уније, нису одговарали властима (Влачић 1937). Дуже се задржао тек епископ Јеротеј Мутибарић, десет година (1843–1853), мада ни он, због апсолутне оданости православљу, није био по вољи властима. Мутибарић је убрзо по доласку у Далмацију почео да обилази епархију, чинећи то до краја свог рада у јадранској покрајини. Успешно се борећи против верских прелаза српског становништва, пошло му је за руком да многе унијате врати у православље. Бавио се и питањем образовања. У Дубровнику је од проте Ђорђа Николајевића добио корисне информације о школовању девојчица у српској школи. То га је подстакло да састави „Акт фундаментални“ за оснивање Српске девојачке школе у Задру. Виђенији задарски Срби одазвали су се Мутибарићевом позиву да финансијски подрже ову идеју, а он сам први је приложио суму од сто форинти и тако установио фонд за девојачку школу у Далмацији (Берић 1950; Милутиновић 1994; Калинић 2017).

Мутибарићеву замисао спровео је у дело његов наследник Стефан Кнежевић, први далматински владика рођен у Далмацији. Он је успео да се одржи на епископском трону скоро четири деценије (1853–1890) и за то време учинио је много за српску заједницу своје епархије (Мишина 1994). Осим подизања и обнављања на десетине црквених објеката, међу којима треба истаћи Цркву Лазарицу на Далматинском Косову – освећену приликом прославе петстогодишњице Косовске битке 1889 – оснивања Конзисторије и утемељивања видовданске традиције у Далмацији, један од његових најважнијих подухвата свакако је реформа постојеће клирикалне школе, односно њено прерастање у Православни богословски завод. Први корак у

том правцу направио је 1860, када је од цара издејствовао дозволу да се у школу уписују само кандидати са завршеном нижом гимназијом. Незадовољан постигнутим, 1864. је успео да добије дозволу да кандидати могу ступити у богословију само ако имају завршену потпуну гимназију (Пузовић 2012). Православни богословски завод у Задру најзад је отворен 1869. године. Због успешног рада Задарској богословији касније је, у југословенској држави, ретроактивно признат ранг факултета (Раковић 2010). О овој, првој високошколској установи код Срба у Далмацији, епископ Кнежевић је бринуо и тако што је настојао да повећа књижни фонд њене библиотеке. Највише га је обогатио завештајући Православном богословском заводу своју личну библиотеку која се састојала од књига из области богословља, филозофије, историје, филологије, књижевности и других дисциплина (Калинић 2014). И то није све што је епископ Кнежевић учинио за своје земљаци. Он се бавио и стипендирањем ђака тако што је из сопствених средстава основао задужбину за школовање српске омладине из Далмације на универзитетима у Бечу и Грацу, задужбину за издавање духовне литературе, фонд за девојке из његовог родног села Оћестова које ступају у брак са младим српске националности и друго. Иако испуњен најдубљим емоцијама према свом народу који је, да се послужимо његовим речима, „највруће љубио“, љубављу која га „прати у гроб“ и коју ће „и с ону страну гроба задржати“ (Савез удружења православног свештенства СР Хрватске 1971), владици Кнежевићу то није сметало да буде присталица јединства, слоге и сарадње Срба и Хрвата. Такву политику он је афирмисао преко Народне странке – као један од њених оснивача, у Далматинском сабору и Царевинском већу. Међутим, када је у Далмацију продрла правашка идеологија са својим радикалним оспоравањем, односно непризнавањем српске националне егзистенције, владика Кнежевић је био један од главних иницијатора српске еманципације путем оснивања посебне, српске политичке формације и њеног гласила *Српског листа/гласа* (Перић 2017а; Перић 2017б).

У време владике Стефана Кнежевића издвојене су, као што је поминуто, Бока которска и Дубровник у посебну, Бококоторску епархију, а на њеном челу нашао се епископ Герасим Петрановић (1874–1906), који се убраја међу највеће интелектуалне и моралне величине далматинских Срба деветнаестог века. У културној јавности стекао је ауторитет још пре него што је постављен за епископа. Петрановићев национално-културни рад био је свестран – подједнако посвећен пастирском раду, подстицању и стварању научних дела, просвећивању и стипендирању ученика. Карловачки ђак – завршио је гимназију и богословију у Карловцима, а студирао је и филозофију у Загребу – петнаест година је био професор Клирикалне школе у Зад-

ру. Ту се истакао као врсан педагог и предавач склон иновацијама у настави. Талентоване ученике окупљао је око књижевног часописа *Првенац*, који је сам покренуо. Касније је пуних девет година уређивао *Србско-далматински магазин*, најстарији српски и први часопис на народном језику у Далмацији, који је 1836. покренуо његов брат Божидар. Био је један од покретача листа *Истина* у Задру 1886, као и знаменитог *Српског листа*, односно *Српског гласа* Саве Бјелановића (Божић 2001). Значајан је и Петрановићев рад на пољу науке. Поред писања теолошких радова, бавио се историјом, посебно историјом цркве. Из тог интересовања проистекло је дело *Повјест манастира Драговића*. Историјску грађу објављивао је и на страницама годишњака Бококторске епархије, који је под називом *Шематизам* сам покренуо и уређивао. Његови научни резултати нису остали незапажени ни у удаљеним крајевима српства, па је, вероватно на предлог Стојана Новаковића, постао члан Српског ученог друштва у Београду (Пекић 1995; Крстић, Станић, Опсеница 2017). Личним контактима са Новаковићем и другим значајним личностима допринео је повезивању Срба из Далмације са сународницима у осталим крајевима Монархије и ван ње. Такви контакти имали су и одређену културну тежину. Захваљујући Петрановићу, Новаковићева дела, попут *Законика Стефана Душана*, *цара српског*, успешно су дистрибуирана на Приморју. Публикације су ишле и у супротном правцу, с Јадрана у Србију, тако што је епископ набављао вредне рукописне и штампане књиге из 16. и 17. века и поклањао их библиотеци Српског ученог друштва (Пекић 1995). Епископ Петрановић је познавао и Вука, с којим се виђао у Бечу и коме је пружао информације из области етнографије Срба у Далмацији. Видимо га и као почасог члана Матице српске у Новом Саду, члана утемељитеља Матице далматинске, Фонда за свештеничке удовице и Фонда за оснивање српске школе у Задру. Такође, основао је фонд за стипендирање младих Срба на изучавању заната и задужбину за помоћ сиромашној деци Кривошија, Леденице и Убала. Био је приложник фонда српске женске школе у Котору, српске женске школе у Шибенику и друго. Обновљање манастира Савина такође је дело епископа Герасима Петрановића (АСАНУ, Заоставштина Стевана Роце 11211/6-52, 11219-39; Поповић 1897; Петрановић 2006; Ивошевић 1993; Опсеница 2012).

И док је епископ Герасим Петрановић управљао Бококторском епархијом, на трону Далматинске епархије се, после владике Стефана Кнежевића, налазио епископ Никодим Милаш (1890–1911), једна од, како се сматра, најеминентнијих личности не само историје Срба у Далмацији с краја 19. и почетка 20. века, већ и шире, историје целокупног српског народа тог периода (Калинић 2009). Његово име углавном се везује за непроцењиви

допринос који је дао развоју канонског права православне цркве. Међутим, Милашево постојано и посвећено деловање било је веома разуђено и простирало се од сфере културе до различитих видова националног и друштвеног рада. После школовања на Духовној академији у Кијеву, он се вратио у родну Далмацију и постао професор, затим и ректор Задарске богословије. С осталим првацима српског народа активно се укључио у одбрану тада озбиљно нарушених српских националних права, постављајући темеље Српске странке. Иако дубоко одан православљу, сматрајући га искључивим обељежјем српства и стога искључујући из српског корпуса Србе католике (Љушић 2012), у српској средини – у Далмацији и изван ње – често је бивао погрешно схваћен и неправедно оптуживан за намере унијаћења својих православних сународника. Искуством и знањем које је стекао у сопственом школовању Милаш је практично допринео осавремењавању образовања у Далмацији. Пре свега, реформисао је Задарску богословију, по узору на класично образовање. Милашевом заслугом 1897. отворена је и прва гимназија у Далмацији у којој је наставни језик био српскохрватски. Будно је радио на описмењавању свог, углавном неписменог, народа и форсирао је отварање школа у руралним срединама. Обезбеђивао је стипендије сиромашним ђацима, како би они касније наставили просветитељски рад. Ревност и бригу за културно-просветни препород својих сународника епископ Милаш је показао и на пољу науке и публицистике, као аутор бројних књига и студија и као покретач или уредник неколико важних гласила приморских Срба. Као научник, писао је дела канонско-правне садржине, црквено-историјска дела и дела различитог богословског садржаја. Поменимо његову капиталну књигу *Православна Далмација*, за коју је прота Стеван Јавор, такође професор Задарске богословије и Милашев савременик, рекао да би била сасвим довољна – да њен аутор није урадио ништа друго – „да му српски народ за увек буде благодаран“ (АСАНУ, Заоставштина Стевана Роце, 11211/6-46, 11221-2). Уистину, без те књиге и данас је тешко замислити бављење историјом Срба у Далмацији, она се и даље цитира у историографији и доживљава нова издања и у наше време. Научни рад Милашу је утро пут у Српску краљевску академију, Матицу српску и у друга европска научна друштва и академије. У области публицистике, писац *Православне Далмације* био је ангажован најпре, краће време, као уредник у *Српско-далматинском магазину*. Уређујући тај часопис са својим колегом, професором Љубомиром Вујновићем, током последње године његовог излагања, марљиво је радио на сакупљању духовног блага српског народа. Милаш је имао кључну улогу у покретању задарског *Српског листа*, гласила Српске странке, а касније је покренуо и кратковеки *Приморски српски лист* и *Нови срп-*

ски лист (АСАНУ, Заоставштина Стевана Роце, 11221-1-8; Јачов 1983; Кашић 1975).

Стално изложен нападима с разних страна, Милаш је био велика сметња непријатељима православља и требало га је уклонити с положаја далматинског епископа. У ту сврху послужио је случај бококторског владике Доситеја Јовића (1908–1910), наследника Герасима Петрановића и блиског Милашевог сарадника, који је био уплетен у финансијску аферу. Иако тај случај није научно истражен, није тешко претпоставити да је епископ Јовић био на превару увучен у нечасну игру из које нема излаза и да је, схвативши најзад о чему се ради, решио да оконча живот самоубиством (Вуковић 1996; Јачов 1983). Било како било, Милаш је искомпромитован и поднео је оставку, а Јовића је наследио епископ Владимир Боберић (1911–1917). Иако начин живљења тог владике, како изгледа, није био у складу с његовим положајем (Васин 2016), епископ Боберић оставио је траг у култури, бавећи се црквеном музиком и компоњујући низ запажених сакралних, али и световних композиција. Осим катихетиком и канонским правом, посвећивао се и књижевности, пишући и преведећи песме и приповетке (Вуковић 1996).

У исто време када је на положају бококторског епископа био Владимир Боберић, на трону епископа Далматинске епархије налазио се Димитрије Бранковић (1913–1920). Тај положај он је заузимао у ратно време, веома тешко за све Србе, па и за оне у Далмацији. Вероватно свестан чињенице да би нелојалним понашањем могао само погоршати незавидну ситуацију српске заједнице, далматински владика трудио се да аустријске власти ничим не провоцира (Вуковић 1996; Vralić 2019). Његов наследник епископ Данило Пантелић (1921–1927) хиротонисан је 25. децембра 1920. године, у време када се епархија са српске етничке периферије већ налазила у новој југословенској држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, не изузимајући из своје јурисдикције ни православне Далматинце с територија које су припале Италији. (Кашић 1975). Још краће од епископа Пантелића на положају далматинског епископа био је Максимилијан Хајдин, само три године (1928–1931). Свечаности његовог устоличења присуствовали су и римокатолички бискуп и епископ Англиканске цркве. Бискуп Јеролим Милета и епископ Хајдин говорили су том приликом у духу верске и националне слоге и сарадње. Нови владика одмах је показао интересовање за рад Привредно-културне матице, организације која се бавила социјално-економским и културно-просветним препородом северне Далмације (Глас 1929).

Смрт епископа Максимилијана Хајдина наступила је исте године када је преминуо и последњи владика Бококоторске епархије Кирило Митровић (1920–1931). Те 1931. године донет је нови Устав Српске православне цркве којим је укинута Бококоторска епархија (Слијепчевић 1991) а на чело Далматинске епархије дошао је епископ Иринеј Ђорђевић (1931–1952). Иако је служио у новом државном оквиру, владика Иринеј се у Краљевини Југославији суочавао са сличним проблемима као и његови претходници из 19. века, а то су неразвијеност и непросвећеност српског православног становништва (Божић 2008а; Божић 2008б; Божић 2010; Божић 2017). Првим светским ратом заустављени су почеци културног и економског препорода српске Далмације, који су се одвијали преко друштва „Српска зора“, Матице српске у Дубровнику и бројних читаоница, певачких друштава, добротворних друштава, задужбина, фондова и других институција. Осим ових установа затворене су, због италијанске окупације Задра, и Задарска богословија с гимназијским интернатом и учитељска школа у Арбанасима. Претходници владике Иринеја у Краљевини СХС нису успели битно да поправе положај српске заједнице, да подигну њен културни ниво и унапреде културу живљења. Епископ Иринеј Ђорђевић, међутим, по доласку на владичански трон предузео је низ мера у том правцу. Активирајући Цркву, он је свештенству наменио изразито стваралачку улогу. Отуда, духовни пастири пожртвовано су се одали „ситном раду“ међу паством, проносећи идеју о самопомоћи изражену старом народном крилатицом „у се и у своје кљусе“ (Главна задруга за народно просвећивање 1939). Неколико година пре појаве владике Иринеја, 1928, у Книну је конституисана Привредно-културна матица за северну Далмацију. Матица је окупила већ постојећа друштва и установе с тог подручја, а задатак јој је био да иницира развитак северне Далмације путем отварања школа и читаоница, организовања курсева, држања предавања, објављивања стручних листова и популарних књига и многих других активности које би допринеле препороду једне заостале и запуштене средине. Услед неповољних околности, Матица је остваривала скромне резултате, па је излаз нађен у избору епископа Иринеја Ђорђевића за њеног председника. Веровало се да он неће дозволити ликвидацију једне тако важне организације, већ да ће је из основа регенерисати (Глас, бр. 142, 1933).

Осим вођења Матице, што је владика заиста чинио с пуном посвећеношћу, један од његових најважнијих подухвата свакако је био покушај оснивања „ђачког дома“ у Шибенику. То питање, које је покренуо на конференцији епархијског свештенства марта 1933. године, било је од изузетног значаја јер су српска деца из руралних крајева могла да се школују само у

средњим и стручним школама на приморју, које су им због удаљености биле недоступне. Недостатак новчаних средстава спречавао их је да током школовања живе у урбаним центрима Далмације, па је тај проблем требало да се реши путем изградње интерната. Ради остварења тог циља – који ипак није реализован – формиран је Одбор под председништвом епископа који је, поред осталих добротвора, и сам приложио извесну суму за подизање одговарајућег здања (Штампарија „Млада Србија“ 1935; Ђорђевић 2003). Док је служио у Далматинској епархији владика Иринеј Ђорђевић имао је и друге важне пројекте: обнављање три далматинска манастира, Крке, Крупе и Драговића, подизање храмова у разним местима Далматинске епархије – између осталог и цркве на Вису због одлуке бројних Вишана да напусте римокатоличку веру и прихвате православље – започињање изградње Храма св. Саве у Сплиту.

Ако бисмо на крају укратко покушали да заокружимо и сумирамо овај лапидаран преглед културног деловања далматинских владика и да изведемо извесне закључке, могли бисмо рећи, пре свега, да су српски православни епископи на Приморју били просвећени, учени људи и да су видљиви њихови напори да српско становништво Далмације, у оквиру својих могућности, изведу из наслеђене заосталости. Та настојања давала су одређене резултате, а један од њихових највећих успеха несумњиво је оснивање православне богословије у Задру. Епископи су, такође, водили рачуна и о свим другим видовима школовања српске деце, настојећи да подстакну како њихово описмењавање тако и стицање факултетских диплома. И сами епископи бавили су се науком, доприносећи и на тај начин развоју културе код Срба у Далмацији. Њихово деловање на пољу културе и просвете било је повезано и са њиховим политичким радом, у који су се, такође, у извесној мери упуштали како би утицали на културно-просветни и уопште друштвени положај српске заједнице. Целокупно деловање далматинских епископа било је посвећено очувању националног идентитета Срба који је у 19. веку и првој половини 20. века био изложен разним изазовима и искушењима.

Извори и литература

Извори

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Заоставштина Стевана Роце, 11211/6-46, 52; 11219-39, 11221-1-8
Глас Привредно-културне Матице за Сјеверну Далмацију 5 (11. IV 1929); 142 (23. III 1933)

Литература

- Бакотић, Лујо. *Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења*. Београд: Аполон Ко., 1991. Штампано
- Берић, Душан. „Цртице из прошлости Срба у Далмацији. Српска дјевојачка школа у Задру“. *Српска ријеч – орган главног одбора Срба и Хрватској* 313 (1950): 26–31. Штампано
- Божих, Софија. *Политичка мисао Срба у Далмацији: Српски лист/глас 1880–1904*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2001. Штампано
- Божих, Софија. *Срби у Хрватској 1918–1929*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2008а. Штампано
- Божих, Софија. „Срби у Далмацији после Првог светског рата – отварање питања“. *Српско-далматински магазин* 3 (2008б): 39–57. Штампано
- Божих, Софија. „Српско друштво у Далмацији после Првог светског рата: скица за синтезу историјског искуства у првој југословенској држави“. *Љетопис Матице српске у Дубровнику: реферати и саопштења: зборник радова I*. Момчило Суботић (прир.). Београд: Матица српска у Дубровнику–„Мирослав“, 2010, 271–285. Штампано
- Божих, Софија. „Срби у Далмацији од уједињења до слома Југославије (1918–1941): Кратак осврт“. *Братство XXI* (2017): 275–292. Штампано
- Bralić, Ante. „Zadarski Srbi u tranziciji 1917.–1921.“. *U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru – Početak 20. stoljeća: zbornik radova*. Ante Bralić, Branko Kasalo (ur.). Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, 2019. 67–91. Штампано
- Васин, Горан. „Чаша жучи владике Мирона Николића – Карловачка митрополија у Првом светском рату“. *Српске студије* 7 (2016): 26–53. Штампано
- Влачић, Љубо. „Јосиф Рајачић као далматински епископ“. *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* VII/1–3 (1934): 164–178. Штампано
- Влачић, Љубо. *Пантелејмон Живковић као далматински епископ (по необлодањеним тајним актима архиве далматинског намесништва)*. Сарајево: Државна штампарија, 1937. Штампано
- Вуковић, Сава (епископ шумадјски). *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Београд–Подгорица–Крагујевац: Евро–Унирекс–Каленић, 1996. Штампано
- Главна задруга за народно просвећивање (Београд). *Северна Далмација некад и сад: одлучна реч у критичном часу*. Београд: Главна задруга за народно просвећивање, 1939. Штампано

- Ђорђевић, Иринеј. *Одабрани радови*. Драган Суботић, Борисав Челиковић (прир.). Горњи Милановац: Библиотека „Браћа Настасијевић“, 2003. Штампано
- Зорица, Славко Љ. „Кратак историјски преглед православне цркве и њених епископа у Далмацији“. *Србско-далматински магазин* III (2008): 7–28. Штампано
- Зорица, Славко. „Јосиф Рајачић епископ далматинско-истријски (1829–1834)“. *Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861): зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци (5. новембар 2016)*. Сремски Карловци–Београд: Епархија сремска Српске православне цркве–Архив Српске православне цркве, 2017. 35–48. Штампано
- Ивошевић, Васо. „Биографија и библиографија Герасима Петрановића, епископа бокоцоторског и дубровачког“. *Библиографски вјесник* 2–3/22 (1993): 121–132. Штампано
- Јачов, Марко. „Аутобиографија Никодима Милаша“. *Мешовита грађа (Miscellanea)* 12 (1983): 7–130. Штампано
- Калинић, Војин. *Допринос Никодима Милаша културном препороду Срба у Далмацији*. Београд–Шибеник: Истина, 2009. Штампано
- Калинић, Војин. *Културни препород Срба у Северној Далмацији од 1848. до 1914. године*. Београд: Факултет политичких наука, 2014. докторска дисертација у рукопису
- Калинић, Војин. „Српска девојачка школа у Задру“. *Зборник о Србима у Хрватској* 11 (2017): 43–54. Штампано
- Кашић, Душан Љ. *Светли гробови православних Шибенчана*. Шибеник: Православна епархија далматинска, 1975. Штампано
- Крестић, Василије Ђ. Опсеница, Драгослав, Станић, Миле. *Водич кроз архив Српског ученог друштва (1864–1892)*. Београд: Архив Српске академије наука и уметности, 2017. Штампано
- Љушић, Радош. „Српство двоверних далматинских Срба (на примеру Марка Мурата и Никодима Милаша)“. *Анали Правног факултета у Београду* 2 (2012): 26–55. Штампано
- Милаш, Никодим. *Православна Далмација: историјски преглед*. Београд: Сфаирс, 1989. Штампано
- Милутиновић, Коста. *Из историје народног препорода приморских Срба*. Београд: Издавачка задруга „Политика и друштво“–Издавачка агенција „Драганић“, 1994. Штампано
- Мишина, Вељко Ђ. *Стефан Кнежевић (1806–1890): владика далматинско-истријски*. Београд–Книн: Српско културно друштво „Зора“–Умјет-

- ничко братство манастира Крке–Завичајни клуб „Книнска крајина“, 1994. Штампано
- Опсеница, Драгослав. „Биографија Герасима Петрановића“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 78 (2012): 137–140. Штампано
- Пекић, Миленко. „Герасим Петрановић и Стојан Новаковић“. *Стојан Новаковић – личност и дело (1842–1992): научни скуп поводом 150-годишнице рођења*. Владимир Стојанчевић (ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 1995. 113–123. Штампано
- Перић, Данко. „Заслуженик Стефан Кнежевић, први далматински владика рођен у Далмацији“. *Книнска крајина* 8 (2017а): 85–98. Штампано
- Перић, Данко. „Стефан Кнежевић – први далматински владика рођен у Далмацији“. *Братство XXI* (2017б): 293–302. Штампано
- Петковић, Гордана. *Патријарх Јосиф Рајачић (1785–1861)*. Београд: Завод за уџбенике, 2009. Штампано
- Петрановић, Данило. *Живот и рад епископа Герасима Петрановића*. Горан Комар, Оливера Доклестић (прир.). Херцег-Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцегновску–Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2006. Штампано
- Поповић, Томо Крстов. *Владика Герасим Петрановић – биографске црте приликом двадесет и пет година владиковања*. Сарајево: Штампарија Спиндлер и Лешнер, 1897. Штампано
- Пузовић, Предраг. *Задарска богословија*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета–Институт за теолошка истраживања, 2012. Штампано
- Радонић, Јован. „Патријарх Јосиф Рајачић“. *Слике из историје и књижевности*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1938. 316–371. Штампано
- Радонић, Јован. *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића (критичка оцена)*. Београд: Научна књига, 1951. Штампано
- Раковић, Александар. „Накнадно признање факултетског ранга Карловачкој богословији и Задарској богословији 1925–1933“. *Универзитет и српска теологија – Историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду (истраживања, документација, библиографија)*. Богољуб Шијаковић, Александар Раковић (прир.). Београд: Православни богословски факултет Универзитета–Институт за теолошка истраживања, 2010. 111–113. Штампано

Савез удружења православног свештенства СР Хрватске (Загреб). *Алманах Срби и православље у Далмацији и Дубровнику*. Загреб: Савез удружења православног свештенства СР Хрватске, 1971. Штампано

Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске православне цркве 2: од почетка XIX века до краја Другог светског рата*. Београд: БИГЗ, 1991. Штампано

Штампарииа „Млада Србија“ (Београд). *Просветне невоље Срба у Далмацији и Босанској крајини*. Београд: Штампарииа „Млада Србија“, 1935. Штампано

Sofija Božić

Institute for Recent History of Serbia

DALMATIAN BISHOPS AND CULTURAL DEVELOPMENT OF THE SERBS IN DALMATIA IN THE 19TH AND FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

SUMMARY

Since the beginning of the nineteenth century, when the Serbs in Dalmatia received an independent eparchy, until the Second World War, in the episcopal throne of the Serbian Orthodox Church there was a series of bishops that left a deep trace in the education, culture and history of the Serbian people. Among them there were such giants as the latter Patriarch Josif Rajačić (1829-1834), a great organizer Stefan Knežević (1853-1890), one of the best canonists and historians of his time Nikodim Miloš (1890-1910) or a capable and dedicated Irinej Đorđević (1931-1952). Josif Rajačić, known for his resistance to the attempts to convert Orthodox Serbs, managed to open the seminary in Šibenik. The school, a few years later moved to Zadar, has achieved remarkable results in upbringing, education and raising the cultural level of the Dalmatian clergy. During the time of Bishop Knežević, she experienced a further rise, but that bishop remained remembered after establishing an endowment for the education of Serbian youth from Dalmatia and her education at universities in Vienna and Graz. Nikodim Mišaš continued through his predecessors. He reformed the seminary in Zadar, he was creditable for opening the first gymnasium in Dalmatia where the teaching language was Serbo-Croatian, forced the opening of schools in rural areas, provided scholarships to poor students. Mišaš also showed the zeal and care for the cultural and educational revival of his compatriots in the field of science and publicity, as the author of numerous books and studies and as an engine or editor of several important newsletters of the coastal Serbs. In the Yugoslav state, burdened with the problems inherited from the period of the Habsburg monarchy, which also greatly

affected the Serbs from the Adriatic region, bishop Irinej Đorđević contributed the greatest contribution to the cultural development of the Serbian population from that area. As its spiritual leader, but also as the president of the Privredno-kulturna matica za severnu Dalmaciju, he initiated various projects - such as building the boarding school for Orthodox Serbian children from the Dalmatian eparchy - whose goal was to improve the position of the Serbian community in the Dalmatian eparchy. Thanks to the efforts of the Dalmatian bishops, the Serbian people came gradually, slowly and painstakingly, from the darkness of ignorance and non-culture in which the authorities, for political reasons, held them for centuries, persistently obstructing their need for a more dignified life.

Key Words: Dalmatian eparchy, Serbian Orthodox Church, Josif Rajačić (1829-1834), Stefan Knežević (1853-1890), Nikodim Miloš (1890-1910), Irinej Đorđević (1931-1952).

Културе, речи, религије
зборник радова са међународне научне конференције
одржане 27. и 28. маја 2019.

Уреднице
проф. др Александра Вранеш
проф. др Љиљана Марковић
Слађана Митровић

Издавач
Библиотека „Радоје Домановић“
Краљице Марије 4, Топола

За издавача
Слађана Митровић, директор

Корице
Петар Павловић

Припрема за штампу
Ненад Павловић

Тираж
50 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(082)

821.163.41(082)

008(082)

2(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција
Културе, речи, религије (2019 ; Београд)
Зборник радова [Електронски извор] /
Међународна научна конференција
Културе, речи, религије, Београд, 27 - 28.
мај 2019. ; уреднице Александра Вранеш,
Љиљана Марковић, Слађана Митровић. -
Топола : Библиотека „Радоје
Домановић“, 2023 (Топола : Библиотека
„Радоје Домановић“). - 1 електронски
оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. -
Насл. са насловне стране документа. -
Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 50. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-82830-00-9

а) Српски језик -- Зборници б) Српска
књижевност -- Зборници в) Култура --
Зборници г) Религија -- Зборници

COBISS.SR-ID 129507593